

**ALTARE MEDIEVALE AFLATE ÎN EXPOZIȚIA DE BAZĂ
A MUZEULUI NAȚIONAL BRUKENTHAL. ALTARUL DIN BOIAN
ȘI ALTARUL DIN PROȘTEA MARE. CONSERVARE, RESTAURARE**

DANIELA MOROȘAN
Muzeul Național Brukenthal – Sibiu

**MEDIEVAL ALTERS BEING EXHIBITED IN THE MAIN EXHIBITION
IN BRUKENTHAL NATIONAL MUSEUM. THE ALTAR FROM BOIAN
AND THE ALTAR FROM PROȘTEA MARE. CONSERVATION, RESTORATION
ABSTRACT**

The Art Gallery of the Brukenthal National Museum has the privilege to shelter in the collection of Romanian and Transylvanian Art two of the most valuable and representative pieces of medieval religious art. These are two famous alters that were always mentioned and discussed in the literature of specialty regarding the Gothic art and that influenced by the Renaissance: The Altar in Boian and The Altar in Proștea Mare, both bearing in the title the names of the localities of their initial residence.

These are works of some anonymous artists. Discusses about their names are still continuing, but these are works of incontestable artistic value that proves the tided connection between the Transylvanian art with the Central-European Art at the middle and the end of the 15th century. From the polyptic altar in Boian there were kept some representative scenes and the central panel in which appears *The Virgin Mary with The Child Jesus*. All the scenes are illustrating the childhood of the Savior.

The altar in Proștea Mare is also an altar with central panel from which were lost more panels. At the moment there are kept the scenes illustrating *Jesus Birth*, *The Three Magi Worshipping* and on parts four paintings with angels playing music. Another panel partly deteriorated represents *The Visit*. Some other panels decorating the fix wings of the altar representing *Saint Sebastian Martyrdom* and *The Killing of 10000 Martyrs*, amongst symbolically is also rendered Jesus on the cross.

Once the Reform appeared in Transylvania, the altars, the icons and even the painting in fresco suffered a lot of damages being thrown away or deposited in attics or other Protestant churches that led to massive degradation of these works. So, the remained works needed and still needs interventions of restoration and remaking till nowadays.

Cuvinte cheie: Brukenthal, Altar, expoziție.

Keywords: Brukenthal, Altar, exhibition.

Istoria sașilor transilvăneni s-a confundat încă de la începuturile sale cu istoria bisericii. De aceea nu este întâmplător că primul document din colecția „*Izvoare privind istoria germanilor din Transilvania*„, emis la Roma la 20 decembrie 1191, se referă la *Ecclesia Theutonicorum Ultrasilvanorum* și privește începutul istoriei așezării și a bisericii, „*teutonilor*” transilvăneni.

Monumentele culturale ale bisericii sunt mai mult decât simple mărturii ale unei tradiții ce datează de peste 800 de ani, de tradiții ce pun în evidență meșteșugurile și arta.

Primele elemente de plastică arhitectonică gotică au fost introduse în Transilvania de către călugării cistercieni. În bisericile transilvănene s-au ridicat multiple altare, primele menționi documentare datând încă din secolul al XIII -lea și se presupune că producția de altare în zonele cu populație germană din Transilvania a avut o mare amploare. În perioada premergătoare Reformei, în această zonă s-au ridicat nu mai puțin de 600 – 700 de astfel de piese; în comparație cu aceste cifre, materialul figurativ păstrat – circa 20 de altare păstrate aproape integral și fragmente de la aproximativ 15 –, însumează un total de 320 de panouri pictate .

Monumentele culturale ale bisericii evanghelice sunt mai mult decât simple mărturii ale unei tradiții superior dezvoltate din punct de vedere al meșteșugurilor și al artei. Rolul altarelor din biserici în perioada premergătoare Reformei era deosebit de important, fiind pe de o parte necesare practicării cultului, iar pe de alta ele existând ca adevărate instituții în sine, slujite de anumiți clerici, posedând în dotă domenii și averi. Numărul altarelor dintr-o biserică contribuia la fastul acesteia, sporindu-i prestigiul și averea. Așa se face că în bisericile din Transilvania s-au ridicat multiple altare, primele menționi documentare datând încă din secolul al XIII -lea.

Dacă la începuturi aceste altare au fost destul de simple din punct de vedere artistic, ulterior ele au devenit complexe opere artistice, îmbinând de obicei pictura

cu sculptura. În a doua jumătate a secolului al XV -lea au apărut în Transilvania altarele poliptice, avându-se în vedere și evoluția fenomenului în restul Europei catolice.

Sibiul, centru administrativ pentru *Universitas Saxonum*, păstrător al scaunului episcopal evanghelic, a avut un rol primordial, deseori decisiv, în istoria civilizației aflate între Occident și Orient.

După 1817, Biserica Evanghelică a fost vreme îndelungată legatara valoroaselor colecții ale baronului Samuel von Brukenthal. Aceste colecții au fost puse la dispoziția publicului larg încă de acum două secole, muzeul Brukenthal reprezentând una dintre instituțiile muzeale cele mai vechi din Europa.

Așezământul lui Samuel von Brukenthal a fost întemeiat în scopul promovării culturii și științei, iar munca sa de păstrare a acestor valori a fost continuată de către Biserica Evanghelică până în anul 1948. Muzeul Brukenthal a devenit tot mai mult un centru important al moștenirii culturale săsești.

În cadrul secției de Artă Medievală a muzeului Brukenthal se păstrează lucrări deosebite, din jurul anilor 1480 – 1490, altare înrudite stilistic și apropiate ca amplasament din punct de vedere geografic – *Altarul din Boian*, precum și *Altarul din Proștea Mare*.

Descoperit la începutul secolului XX în podul bisericii evanghelice din Boian de către Victor Roth și depus în anii imediat următori la Muzeul Brukenthal, Altarul din Boian, o lucrare de o factură deosebită, este un triptic cu panou central, dedicat Fecioarei Maria. Din punct de vedere tehnic, este realizat ca un relief în lemn, pe panourile festive, având picturi pe fețele exterioare.

Voleții mobili sunt compartimentați în două registre cu câte două imagini și sunt distanțați de imaginea centrală prin două panouri intermediare. Citirea programului iconografic începe din colțul din stânga sus.

S-a demonstrat faptul că partea sculptată a altarului datează din jurul anului 1470, găsim analogii cu gravurile lui Dürer, ceea ce situează această parte de altar în intervalul 1480 – 1490. Pentru partea sculptată, modelele artistice provin din Slovacia, având analogii cu piese similare din Cracovia.

Altarul nu se mai păstra în întregime nici în perioada descoperirii lui.

Nu se mai păstrau atunci nici predela, nici coronamentul, rămânând doar părțile centrale. Panoul central, aripile fixe și aripile mobile, erau într-o stare de conservare destul de slabă, lipsind în cea mai mare parte mulurile în relief ce împodobeau partea superioară a fiecărui panou, precum și o parte a personajelor reprezentate în relief.

Din punct de vedere *stilistic*, anumite detalii ale altarului de la Boian, figurile mărunte, îndreptățesc afirmația că sursa de influență ar aparține Boemiei.

Din punct de vedere *tipologic*, altarul ocupă o poziție specială nu numai în cadrul altarelor transilvănene, dar chiar în spațiul mai larg central – european.

Din punct de vedere *tematic*, locul altarului de la Boian este mult mai puțin izolat în contextul artei transilvănene decât din punct de vedere tipologic. Prin figura panoului central, altarul se înscrie caracterelor tematice predominante ale sculpturii gotice în lemn, din Transilvania.

Din punct de vedere *iconografic*, lucrarea conține mai multe elemente ce o izolează din nou, ceea ce ne demonstrează că Altarul din Boian este opera unui artist ale cărui legături cu atelierele de tradiție este foarte slabă.

Altarul face parte din colecția de artă religioasă a Muzeului Național Brukenthal, aparținând goticului târziu. Se prezintă ca o lucrare din lemn policromat, ulei și tempera pe pânză, maruflată pe lemn. Ornamentele florale sunt acoperite cu foiță de aur. Partea centrală are 147 x 143 cm, iar cei doi voleți mobili 147 x 71 cm fiecare. Panoul central este flancat de două panouri intermediare și de doi voleți mobili, număr de inventar 1.894.

Scenele altarului deschis aparțin ciclului Copilăriei lui Isus, având ca tehnică relieful sculptat.

Panoul 1 reprezintă Fecioara Maria cu pruncul. Panourile 2 și 3 Închinarea Magilor. 4 – Isus la 12 ani în Templu. Panoul 5 – Irod care poruncește uciderea pruncilor. 6 – 7 Bunavestire. Panoul 8 – Vizitația, iar panoul 9 – Nașterea lui Isus. Panoul 10 reprezintă Închinarea păstorilor, 11 – Sfânta Familie, panoul 12 reprezintă Fuga în Egipt, iar panoul 12 – Uciderea pruncilor.

Scenele altarului închis – exteriorul voleților mobili – reprezintă o suită de 8 sfinite, fiecare pe un panou separat, după cum urmează: Sf. Margareta; Sf. Dorothea; Sf. Apolonis; Sf. Agnes; Sf. Barbara; Sf. Ecaterina; Sf. Ursula și Sf.

Clara. Nu s-a păstrat Predela și Coronamentul.

Scenele altarului deschis erau inițial prevăzute cu ornamente din lemn traforat, aurit, care s-au pierdut, păstrându-se doar fragmentar la panoul central.

Altarul este obiect de cult, având valoare muzeală, artistică și documentară.

Piesa a fost expusă mulți ani în expoziția de bază a Galeriei de Artă Brukenthal, în sala de artă medievală. Poziția verticală și agățarea ei de rilogă o perioadă îndelungată a tensionat lemnul, inconvenient care a fost atenuat prin sprijinirea altarului pe o Predelă.

Microclimatul din expoziție a fost fluctuant, cu UR crescută vara, 54 – 55% și foarte scăzută iarna, 27 – 32 %.

Ora 9

Ian.	Feb.	Mart.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
27%	34%	35%	33%	43%	50%	47%	54%	48%	45%	37%	32%

Ora 15

Ian.	Feb.	Mart.	Apr.	Mai	Iun.	Iul.	Aug.	Sept.	Oct.	Nov.	Dec.
28%	35%	35%	36%	44%	54%	48%	58%	50%	46%	38%	32%

Temperatura a variat și ea între 15° C iarna și 27° C vara.

Condițiile și regimul expozițional au favorizat evoluția degradărilor multiple, panoul de lemn fiind fragil datorită și acțiunii în timp a atacului xilofag, în prezent fără simptome vizibile de activitate. Panourile și cadrele de lemn erau parțial descleiate. Numeroase scene în relief, sculptate în lemn de brad, erau parțial sau total desprinse de panoul suport, prezentând curbări avansate cu tendința generală de desprindere și cădere.

Stratul de grund și culoare erau desprinse datorită descompunerii cleiului din grund, prezentând pierderi specifice, de la 20 cm la 100 cm/panou.

Desprinderea stratului de grund și de culoare fiind evolutivă am fost nevoiți să aplicăm benzi de foiță japoneză, care în timp s-au tensionat și rupt datorită procesului evolutiv de degradare.

Altarul mai prezenta și eroziuni superficiale cauzate de curățiri mecanice anterioare, desfășurate destul de brutal. În timp, praful și murdăria depuse pe

suprafața picturilor au alterat stratul de culoare.

A fost imperios necesar ca Altarul din Boian să fie scos din circuitul expozițional și să intre în laboratorul de restaurare – conservare a Muzeului Național Brukenthal pentru un proces major de restaurare, pornind de la impregnarea și consolidarea panoului de bază, urmând apoi toate celelalte operațiuni de restaurare.

Comuna Târnavă, mai demult Proștea Mare, se află pe malul drept al râului Târnavă Mare, în apropiere de Mediaș. Prima menționare a localității a fost în anul 1331, sub denumirea de *Ekeemeza Maior*. O a doua menționare apare în anul 1334 cu denumirea de *Ekemezev*. Următoarea menționare datează din anul 1359, an în care localitatea apare ca proprietate a prepoziturii (Probștei) din Sibiu, de care ținea și Probștea Mică.

Altarul poliptic din biserica Luteran – Evanghelică a comunei Târnavă, fostă Proștea Mare, județul Sibiu, este păstrat fragmentar în muzeul Brukenthal. A intrat în muzeu în Secția de Istorie, în anul 1913, fiind transferat apoi la Galeria de Artă în anul 1956.

Realizat între anii 1480 – 1510, altarul este cunoscut în literatura de specialitate ca fiind Altarul de la Proștea Mare.

Se presupune că era un altar cu scrin central, ce adăpostea o statuie a Fecioarei Maria. Între scrin și aripile fixe sunt intercalate patru panouri strâmte, prevăzute cu îngeri ce cântă la instrumente muzicale: înger cu harfă (inv. 1.520), înger cu flaut (inv. 1.521), înger la orgă (inv. 1.522) și înger cu mandolină (inv. 1.523), îngeri ce sunt frecvent întâlniți în scena de Glorificare a Mariei.

Fragmentele din canaturi înfățișează pe intrados Vizitația (inv. 1.601), Nașterea (inv. 1.518) și Închinarea magilor (inv. 1.519), iar pe extrados câte doi sfinți pe fiecare panou: Ecaterina cu Margareta, arhidiaconii Laurențiu și Ștefan, Clodius înviind un mort și un sfânt nedefinibil. Compozițiile de pe panourile festive sunt mult simplificate, interesul pictorului concentrându-se asupra fizionomiilor și a decorației vestimentațiilor.

Cei doi voleți ficși sunt rezervați imaginilor ce-l reprezintă pe Isus pe cruce și cei 10.000 de mucenici (inv.1.517) și Martiriul Sf. Sebastian (inv. 1.524).

Anumite detalii de fizionomie și felul cum sunt redată imaginile reprezintă scene rare în pictura de panou transilvănean. Pictorul meșter sau grupul de pictori, manifestă un interes constant pentru compozițiile nervoase, dinamica interioară fiind marcată de jocul diagonalelor și al faldurilor bogate.

Din punct de vedere stilistic, grupul de artiști care a lucrat aceste panouri ale altarului aparține unui moment în care elemente ale Renașterii, provenind prin filiera central europeană, se suprapun pe fondul de pictură gotică încă foarte puternic în Transilvania.

Altarul de la Proștea Mare, numere de inventar de la 1.517 la 1.524 și 1.601, este un poliptic cu scrin central, a cărui parte de structură de rezistență nu s-a mai păstrat. Lipsește și sculptura din scrinul central (se presupune să fi fost Maria cu pruncul) și un panou al voletului mobil din stânga altarului.

Panou lipsă	1	Maria cu pruncul	3	6
5	2		4	7

- 1 – 4. Îngeri cu instrumente muzicale.
5. Vizitația.
6. Închinarea magilor.
7. Nașterea lui Isus.

Schema imaginilor de pe extradados:

11		9	12
	8	10	

8. Sf Ecaterina și Margareta.

9. Sf. Laurențiu și Ștefan.

10. Sf. Claudiu (sau Valentin).

11. Martiriul Sf. Sebastian.

12. Isus și cei 10.000 de martiri.

Isus și cei 10 000 mii de martiri, precum și *Martiriul Sf. Sebastian*, tehnica fiind ulei și tempera pe lemn de brad, au dimensiunile panoului de 203,5 x 94 cm, iar nr. de inv. 1.517 și 1.524. Suportul celor două lucrări este constituit din câte 5 panouri îmbinate pe verticală. În dreptul îmbinărilor au fost lipite la o intervenție de restaurare anterioară fâșii de pânză. În timp, au suferit atac xilofag, în prezent inactiv. Ambele lucrări au prezentat desprinderi severe ale panourilor de lemn ce constituiau suportul, precum și a stratului de culoare, până la grund și suport.

Au fost restaurate în 2010 – 2011 și panourile centrale, reprezentând Nașterea lui Isus, cu arhidiaconii Laurențiu și Ștefan pe extradros, precum și Închinarea Magilor cu Clodius înviind un mort și un sfânt nedefinibil, pe verso. Restaurarea celor două panouri, a dezvăluit calitatea excepțională a compoziției și execuției artistice, specifice stilului renascentist târziu.

În lipsa structurii de rezistență a panoului central, este posibilă doar o reconstituire virtuală a fostului altar și o expunere arbitrară a pieselor rămase. Până la restaurarea finală, piesele sunt expuse separat.

Cele patru panouri laterale aflate încă în restaurare – *Înger la orgă*, *Înger cu harfă*, *Înger cu mandolină și Înger cu fluier* –, au prezentat de asemenea o serie de degradări: prezența unor elemente neconstitutive din lemn, cu rol de susținere a

panourilor, fracturi și fisuri în suportul de lemn datorate prinderilor în cuie neadecvate, descleieri ale panourilor și ramelor, uzura straturilor de pictură, intervenții anterioare de restaurare cu chituri groase și integrări nefericite ale stratului de culoare, precum și alterarea verniului. Pe mari suprafețe stratul pictural prezintă fragilizări, desprinderi, depuneri mecanice, atac inactiv de xilofage.

Panoul ce reprezintă scena *Vizitației*, nr. inv. 1.601, se află în depozit, așezat pe stelaj în poziție orizontală, prezintă mari desprinderi cu pierderi ale stratului de culoare, până la suport. S-a încercat în trecut protejarea stratului pictural cu foiță, dar fără succes, desprinderile stratului de culoare au continuat.

Altarul de la Proștea Mare este o lucrare de referință pentru arta renascentistă transilvăneană, iar eforturile depuse de pictorii restauratori Maria Manea, Constantin Scărlătescu, din cadrul Laboratorului de restaurare al Muzeului Național Brukenthal, de repunere în circuitul expozițional, merită toată considerația.

Artele vizuale sunt într-o măsură importantă subordonate arhitecturii religioase, pe care vin să o completeze și mai ales să-i dezvăluie întreaga semnificație. Materialul figurativ care s-a păstrat, supraviețuind iconoclasmului reformei și vicisitudinilor timpului, deosebit de divers, coroborat cu multitudinea mențiunilor documentare privind altarele transilvănene, cu începere încă din secolul al XIII -lea, mai poate oferi încă surprize, conturând noi direcții de cercetare.

Bibliografie consultată

Avram, Alexandru – *Monumente medievale ale județului Sibiu. Privire de ansamblu*. Repere sibiene, Sibiu, 1976.

Csaky, Michael – *Inventarul monumentelor și obiectelor istorice și artistice din Transilvania*, Cluj, 1923.

Drăguț, Vasile – *Arta gotică în România*, București, 1979.

Idem – *Dicționar enciclopedic de artă medievală românească*, București, 1979.

Fabrițius – Dancu, Juliana – *Cetăți țărănești săsești din Transilvania*, în „Transilvania”, Sibiu, 1980.

Kertesz, Andrei – *Noi contribuții la cunoașterea picturii pe panouri transilvănene din sec. XV – XVI*, în „Muzeul Brukenthal, Studii și Comunicări, nr. 2, Sibiu, 1979.

Gyemant, Ladislau – *Transilvania între anii 1690 – 1790*, în „Istoria României. Pagini Transilvane”, coord. acad. Dan Berindei, Cluj-Napoca, 1994.

Marica – Guy, Viorica – *Arta gotică*, București, 1970.

Idem – *Pictura germană între gotic și renaștere*, Ed. Meridiane, București, 1981.

Nägler, Thomas – *Așezarea sașilor în Transilvania*, București, 1981.

Opreșcu, George – *Bisericile – cetăți ale sașilor din Ardeal*, București 1958.

Pascu, Ștefan – *Meșteșugurile din Transilvania până în secolul al XVI -lea*, București, 1954.

Sabău, Nicolae – *Metamorfoze ale Barocului Transilvan*, Ed. Dacia, Cluj - Napoca, 2002.

Vătășianu, Virgil – *Istoria artei feudale în Țările Române*, Ed. Academiei R.P.R., București, 1959.

Lista ilustrațiilor

Fig. 1 – Altarul de la Boian înainte de restaurare.

Fig. 2 – Altarul de la Boian după restaurare.

Fig. 3 – Altarul de la Proștea Mare.

Fig. 4 – Isus și cei 10.000 mii de martiri.

Fig. 5 – Martiriul Sf. Sebastian.

Fig. 6 – Închinarea Magilor.

Fig. 7 – Înger cu orgă.

Fig. 8 – Înger cu harfă.

Fig. 9 – Înger cu mandolină.

Fig. 10 – Înger cu fluier.

Fig. 11 – Vizitația – panou față.

Fig. 12 – Vizitația panou – verso.

Fig. 1

Fig. 2

Fig. 3

Fig. 4

Fig. 5

Fig. 6

Fig. 7

Fig. 8

Fig. 9

Fig. 10

Fig. 11

Fig. 12